

ראשיתו של גן הילדים העברי בא"י

תפקיד מכריע בהשתלשלותה של הלשון העברית בארץ ובהשלטת מבטא אחיד היה לגני הילדים. המקדימים רואים את שנת תרנ"ד כשנת יסודו של גן הילדים הראשון בארץ, בה הוקמה ה"מכינה" הראשונה של בית הספר בראשון לציון לילדים בגיל 4-5. לאחר שנים מעטות נתרחבו גבולותיה של המכינה ונתקבלו אליה גם ילדים בגיל 3, עד שלבסוף נפרדה במעט לגמרי מבית הספר ונעשתה למוסד העומד בפני עצמו לגן ילדים, מבלי לשנות עם זאת הרבה מתוכנה הקודם¹.

ביפו הוקם הגן הראשון בתרס"ב ע"י אנשי ציבור, ובירושלים בתרס"ג ע"י לשכת בני-ברית. ברם החוגים החרדים הקיצונים בירושלים התנגדו חריפות לפתיחת גן ילדים. מיד אחרי פרסום ההודעה על פתיחת הגן העברי הראשון בעיר הכרזו הרב-נים חרם על מוסד זה, והביאו נימוקים אלה:

1. מייסדי הגן לא באו לבקש את רשות בתי הדין הרבניים לכך.
  2. הגן יסיר את לב הילדים מתלמוד תורה.
- מייסדי הגן בירושלים השיבו לרבנים במכתב, ובו מונים את מטרות הגן:
1. להורות תפילות, קריאת שמע וברכות.
  2. להקל את העול מעל האמהות.
  3. למנוע מהפעוטות מהתגלגל בחצרות ובאשפתות בלי השגחה.
  4. לשמש את הילדים ולענגם.
  5. ללמדם עברית.

המשיבים יצאו בהתקפת נגד על מחרימיהם וטענו שהרבנים פרסמו האשמה בלי לבוא מקודם בדברים עם הנאשמים ובלי שישמעו את טענותיהם, ולכן אינם מוחלים על כבודם הנעלב².

בכל המקומות ראו את הגנים באותה תקופה כמכינות לבית הספר מתוך הנחה, שע"י כך ניתן יהיה להקל על קשיי הלימוד בכיתות הראשונות של בית הספר. העברית לא היתה שפת אמם של הילדים ואוצר לשונם בשפה זו היה, לכן, דל. יסוד המכינות בא לשפר את לשון הילדים, ומסיבה זאת תפס בו לימוד הדבור העברי מקום מרכזי, דבר שנתן את אותותיו הן במבנה הגן ובסדריו והן בדרכי עבודתן של הגננות.

באייר תרס"ד הוקם גן ילדים עברי שני בירושלים ליד שכונת "מאה שערים", ובתרס"ו נפתח הגן השלישי בעיר העתיקה. פתיחת שלושה גנים בירושלים בפרקי זמן קצרים יחסית מצביעה על כך, שלגן הילדים העברי היה כח משיכה רב לגני הורים רבים; זאת ניתן גם להסיק מן העובדה, שמנהלת בית הספר על שם אולינה דה רוטשילד³ מינתה אף היא מורה לעברית בגן של בית ספרה. צעד זה לא יכול היה להיעשות, אם לא היתה חוששת המנהלת הזאת מהתחרות מצד הגן העברי.

1. עזריהו, החינוך העברי בא"י, ספר היובל של הסתדרות המורים, חלק א'.
 2. לפי "השקפה" מיום כ"ו ניסן תרס"ד.
 3. בית הספר רוטשילד בירושלים היה בבעלותה של "אגודת האחים" היהודית-בריטית.

מטרות הגן

- ארגונים צבוריים ויחידים מנו מטרות שונות ביסוד גנים עבריים ובקיומם; בוועידת המורים השנייה בגדרה נמנו מטרות אלה:
1. הגן ממלא תפקיד רב בהפצת הלשון העברית. הילד לומד בו להגדיר מושגים שונים רק בעברית, וע"י כך הוא מפנים לשון זו לכל ימי חייו.
  2. הילד הרך משמש כשגריר להפצת הלשון העברית בביתו; הוא מקנה לבני משפחה-תו המבוגרים את השירים העבריים שלמד בגן, יוזם משחקים עם המבוגרים, בהם מדברים עברית, ומחדיר למשפחה את המונחים העבריים שרכש בגן.
  3. הקניית לשון משותפת לכל הישוב בארץ תביא למיזוג בין העדות השונות.
  4. הגנים מהווים בתי חנוך למורות גננות, וע"י כך תפשט העברית מגנים אלה לכל הארץ.
  5. נעים לילד הקטן בגן העברי, ולכן תיווצר בו מוטיבציה ללימוד עברית בבית הספר.
  6. יסוד גנים עבריים יניע גם את חברת כ"ח ללמד עברית במוסדותיה.

ב) לשכת בני ברית הירושלמית, שיסדה בעיר זו את הגן העברי הראשון, רואה את מטרת יסוד הגן לתת לפעוטות "חינוך מתאים ומודרני". לפני שנפתחו הגנים בירו-שלים נהגו הורי הילדים, ללא הבדל עדה ומעמד, לשלוח את ילדיהם אל ה"מאיס-טרא", אישה ספרדיה, שהייתה מקבלת ילדים למטה מבני 3 להשגחה. ה"מאיסטרא" עצמה היתה יושבת וסורגת פוזמק, או שהייתה עוסקת בעבודה אחרת ומשגיחה על הילדים, שישבו במנוחה בידים שלובות, שלא יכו האחד את חברו והעיקר - שלא יצאו החוצה ולא ישחקו⁴. הוה אומר, שמדובר כאן לא רק על מטרה לאומית-לשונית, אלא על שינוי רדיקלי בגישה לחינוך בגיל הרך.

- ג) יהודה ענתבי, מורה בראש פינה, מנסה לשכנע את מרכז המורים לעזור ביסוד גני ילדים במושבות ומונה נימוקים פרגמטיים לצורך זה⁵:
1. גן הילדים יעזור הרבה להתפתחות המשק בכפר, בכך שהוא לוקח על עצמו לטפל בילדים הקטנים המפריעים לאמהות בעבודתן.
  2. הגן יאפשר לתלמידים לסיים את לימודיהם בגיל 12-13 ולעזור להוריהם בעבו-דות המשק (ענתבי קיווה, בודאי, לעליית חשיבותו של בית הספר בעיני המת-ישובים).

הגננות

בשנים הראשונות לקיומו של גן הילדים היתה קימת בעיה חמורה של חוסר גננות מתאימות. והנה תיאורו של ח.א. זוטא על דמותן של הגננות בראשית המאה⁶: "המנ-לות הצעירות של גני הילדים, עם כל ידיעתן את הדיבור העברי, ועם כל מסירותן לעבודה אין להן בהחלט כל ידיעות בשאלת החינוך בכלל ובחינוך בגנה"י בפרט. לא יקשה גם למצוא את סיבות הבורות הזאת בין אלה המתעתדות להיות גננות. מקורות השכלתו של הדור הצעיר בא"י הם בתי הספר במושבות ובערים, הערוכים עד היום (תרס"ד) באופן בלתי משביע רצון בהחלט. ליד בתי הספר אין ספרייה, לא לתלמידים ולא למורים, לא בעברית ולא בלשון אחרת, באופן שבצאתם מביה"ס

4 ח. פיינסוד - סוקניק, התפתחות גני הילדים בארץ, ספר היובל של הסתדרות המורים א', ע' 158-166.
 5 במכתבו מיום כ"ד בסיון תרס"ז, ארכיון הסתדרות המורים, תיק יהודה ענתבי.
 6 ח"א זוטא, דרכו של מורה, ע' קס"ט.

אתר דעת - מכללת הרצוג

אין התלמידים, ואף המוכשרים שבהם, יכולים להשלים את השכלתם הקלושה. ואשר לספרי פדגוגיה מיוחדים לאלה המתעדות לנהל גני ילדים, הרי ספרים מסוג זה אין כלל בעברית. שפה אחרת הן יודעות עוד פחות מן העברית. משום כך נאלצות הצעירות, הנעשות למנהלות גני ילדים, להסתפק רק בפרקטיקה של דיבור ומשחקים מבלי שתדענה שתבנה את כל כובד האחריות שהוטלה עליהן.⁷

עם כניסתה של "חברת העזרה ליהודי גרמניה" לתחום חינוך זה נוצרה בעיה שונה מזאת. חברת עזרה שלחה מגרמניה מספר גננות מקצועיות, אך אלה לא שלטו על פי רוב בעברית. ומכיון שעברית היתה לשון הדיבור בגן, היו גננות אלה מלמדות את עוזרותיהן הצעירות ילדות הארץ את דרכי העבודה בגן, ואלה התעסקו עם הילדים. הוזה אומר, שלא הגננת היתה, בעצם, זאת שטיפלה בילדי הגן, אלא עוזרתה הבלתי מקצועית.⁷

הבעיה נפתרה בדרכים אחדות:

- א. עליית גננות יודעות עברית ממזרח אירופה.
- ב. "עזרה" הקציבה כספים לבנות הארץ, למען תצאנה ללמוד מקצוע זה בגרמניה או להשתלם בו שם.
- ג. חברה זו פתחה קורס לגננות בירושלים באוקטובר 1909, אליו נתקבלו נערות בנות 14 שנה, בוגרות בית ספר עממי. הלימודים בקורס זה התנהלו בעברית, וגרמנית נלמדה בו כשפה שנייה.⁸ באותה עת נעשה גם נסיון ע"י אגודת המורים לשכנע את ועד חובבי-ציון אודיסה לפתוח קורס כזה, אך פעולת "עזרה" הנ"ל ביטלה את הצורך בכך.⁹

הערכת פעולתו של גן הילדים

האם השיג גן הילדים העברי בתקופה הנדונה את המטרות שיוזמיו הציגו לו?

- א. העדויות החיוביות מתיחסות, בעיקר, לתחום הקניית הלשון העברית:
  - 1) בן אב"י כותב ב"השקפה" מיום ד' ניסן תרס"ג על גני הילדים ביפו: "כל איש הרגיש בעת האחרונה את ההתקררות במחנה העובדים לתחית הלשון העברית פה בארץ. המורים התרשלו, התלמידים כעטו בכל הרעיונות היפים שנטעו בהם יען הכירו את חוסר התרשול של הגדולים, של המדריכים. בכתה"ס במושבות וכיפו, אשר עוד לפני שנים מעטות עוד פרחו והזהירה התקוה הנעלימה כי יתן לנו דור מדבר עברית, ירד לימוד לשוננו ממדרגתו, והתלמידים והתלמידים כמעט חדלו מדבר בה. ופתאום... יסדה ביפו גן ילדים עברי. עברו רק חודשים מספר. שלושים ילד וילדה הולכים מדי יום ביומו לגן הילדים. הם מדברים עברית... הם משחקים עברית... הם מתקוטטים ומתפלאים עברית... ובשלושה חודשים... אפשר עתה לשמוע שירים רבים מפטפטים מפיות הבאים בימים, וזהו הפלא שע"י הקטנים רכשנו כבר גם גדולים... והלשון העברית שבה לאט לאט לכבודה".
  - 2) תיאור דומה נמסר מהמושבה רחובות ע"י י. אחדי, ב"השקפה" מיום א' סיון תרס"ג:

7 ח' פינסוד-סוקניק, שם.

8 מ' רינות, פעולתה של חברת העזרה ליהודי גרמניה בחינוך בא"י, תש"ל, ע' 152.

9 ידיעותיהן של התלמידות הראשונות בקורס הגננות היו דלות, ואפרים כהן, מנהל הסמינר ובא כח עזרה, הגדיר את רמתן של רוב התלמידות כבלתי מתאימה לדרישת המוסד החדש (במכתבו למרכז המורים מיום כ"ט כסלו תר"ע; אה"מ, תיק הסמינר בירושלים). כמו כן היתה קימת בעייה של כוחות הוראה מקצועיים לקורס הגננות, הידועים עברית כהלכה. בתרע"ב הוזמנו להוראה בקורס לגננות שתי גננות-מורות ששלטו בעברית - חסיה פינסוד-סוקניק וחיה ברוידא.

"הגן נוסד בר"ח אייר שנה זאת... עד עתה ישנם 23 תלמידים מבני שלוש עד שש, ואף כי לא עברו אלא שלושה שבועות, בכל זאת כבר ניכרת עליהם פעולתו הטובה. הילדים כבר מפטפטים, שרים ובוכים בעברית, ואפילו ידברו בז'רגון יערבו בו הרבה מילים עבריות".

(3) ח"א זוטא מתאר אף הוא את השפעתו של הגן בתחום הפצת הלשון העברית בתרס"ד¹⁰: "נוסף להשפעתו הבלתי אמצעית של הגן על הילדים, השפעתו רבה גם על בית ההורים. באותו בית אשר לו שניים-שלושה חניכים בגן, שם כבשה הלשון העברית את כל בני המשפחה. האבות, ששכחו מזמן את גירסא דינקותא שלהם מן ה"חדר", חוזרים ונוכרים בה הודות לילדיהם, והאמהות, שלא ידעו כלל עברית, מטות אוזן לילדיהן, ומתחילות למלמל אף הן עברית (ביחוד ניכרת ההשפעה במושבות). הילדים מדברים בינם לבין עצמם אך ורק עברית, הנעשית באמת ללשון האם שלהם. ידועים לי ילדים, אשר לאחר שבילו לא יותר מחצי שנה בגן אינם רוצים בשום אופן לדבר בלשון אחרת, ורק מתוך נדיבות לב הם מרשים להוריהם לשוחח בינם לבין עצמם ז'רגונית, אולם על שאלותיהם של ההורים הם עונים עברית".

(4) ב"השקפה" מיום כ"ו כסלו תרס"ה מתפרסם מכתב של תושב אחת השכונות בירושלים בשם יוסף פרחי בנוסח זה:
שאלה למייסדי גן הילדים,

"מדוע נהיה אנו שלולים מהטובה הרבה, שאתם עושים לשאר השכונות בגני הילדים שייסדתם? מה שהעירני לכתוב עתה הוא, כי בשבוע שעבר נמצאתי בשכונת בית ישראל אצל ה' יוסף דאסה וראיתי את בתו בת השנתיים ושלושה חודשים, והיא מדברת רק עברית ושרה שירים יפים מאד, ולא בלבד שהיא לומדת בגן הילדים לדבר עברית, אלא שבשוכה הביתה היא מלמדת את הוריה מה שהיא יודעת לדבר ולשיר, ואם חלילה לא יקשיבו בקולה אז היא מתחלת לבכות, ואינה אוכלת בשום אופן, עד שמתחילים לדבר אתה בעברית, ומבטיחים לה גם כן להבא לדבר עמה בעברית. כמה התענגתי מהמראה הזה? אני ניסיתי ונתתי את בני לאחת ה"מאיסטרים", ועתה, כשראיתי פעולת גן הילדים, נדרתי, כי לא אתן את בני עוד כי אם רק בגן הילדים".

(5) הגננת בגן הילדים ביפו, יוכבד בקמן, כותבת במכתבה ליוסף אוזרקובסקי, נשיא מרכז המורים ב-25.11.1907, בתשובה לשאלות שנשאלה על הישגי הגן¹¹:
"הילדים העוזבים את הגן (לאמור, אלה שהתחנכו בו שנתיים וחצי עד שלוש) יוצאים בידיעות אלה: יודעים את השפה במידה מספקת להביע כל מה שרואים ומרגישים, מקבלים ידיעה מעטה בחשבון ובהנדסה וכן מיתר הלימודים הנלמד-דים על פי שיטת פרבל הכוללת".

(6) דו"ח חברת "עזרה" לשנת 1907/8 מוסר:
"השפה העברית היתה לשפה חיה בא"י, והיא יונקת את כוחותיה משני מקורות: מתוך הדרישה המעשית אחר שפה משותפת לכל העדות השונות בארץ, ומתוך האידיאליסמוס הדתי והלאומי. בהתאם לכך מונח היסוד לבית הספר בגן הילדים הן בעיר והן בכפר, והם משפיעים במידה מרובה לטובה גם על הבית, כי הפיקוח על הנקיון והסדר של הילדים בגן חודר לאט לאט גם אל תוך חיי ביתו של הילד. בגן הילדים דובר אך ורק בעברית ויילמדו בו גם התחלות של הלימודים הריא-

10 ח"א זוטא, דרכו של מורה, ע' קע"א-קע"ב.

11 תיק מוסדות ראשונים - גני ילדים, אה"מ. מרכז המורים נתבקש אז ע"י ועד חוב"צ אודסה להגיש דו"ח על השגי הגן, ולשם כך אסף המרכז מידע על המצב.

- ליים. מה גדול תפקידו של גן הילדים, בחנכו ובהכשירו את הילדים בשפה משותפת לבית הספר המחכה להם, יש להכיר ולהוכיח רק אז, בקוראנו את רשימות שפות הדיבור של תלמידי הגנים שלנו בירושלים¹²."
- (7) ובדו"ח "עזרה" ל-1912 נאמר: "תמונה נהדרת מתגלה לפנינו בשעה שאנו מסתכלים בפעוטים, כשהם נמצאים בגן במשחקיהם החופשיים, או כשהם עובדים את עבודותיהם בכיתות בתוך הגן... מקבלים את הרושם שכאן נעשית לא רק פעולה תרבותית ממדרגה ראשונה, אלא גם פעולה סוציאלית חשובה."
- (8) מ. אוסשקין תיאר את המצב כגנים בעקבות מסעו השלישי לא"י בקיץ 1913¹³: "אתה מוצא גני ילדים, שבהם מתחנכים פעוטות מבני שלוש, ארבע עד שבע שנים, וגני ילדים אלה כולם שוטף הדיבור העברי. לשון אחרת לא תשמע שם. הלשון העברית היא לשון המשחקים והשעשועים, וכל דרך הלימוד הנוהגת לפי שיטת פרבל, וכל ילדי ישראל בא"י שולטים בלשון זאת, כדרך כל ילד בכל אומה ולשון חיה. עדיין מלחמה לו בגן הילדים ואחריו לבית הספר, במורשת הבית ואורח חייו, אלא שהגן ובית הספר מכריעים"
- ב. לעומת זאת קיימות עדויות המתארות בצבעים קודרים את צורת ארגונם של הגנים ודרכי החינוך בהם:
- (1) ב"השקפה" מיום ט' בתשרי תרס"ד מתפרסמת חוות דעת על גני הילדים בחתימת "ותיק": "הנה נסורה אל גן הילדים הראש והראשון שלנו. לפנינו חדר גדול ובחדר על ספסלים נמוכים יושבים כשלושים ילד וילדה מבני שלוש ומעלה. המורה מלמדת את הכיתה הגדולה 'בית ספר עברי' חלק א', אחת העוזרות מלמדת את הכיתה השניה (ילדים בני חמש בערך) קריאה, והשניה משגחת על היותר קטנים שישבו במנוחה. ידי הילדים מונחים על חזיהם. על פניהם החוורים תלין שינה של עיפות. עינים רבות טרוטות, כאבות..."
- רשימת וסדר הלימודים: שעה א' - קריאה, שעה ב' - כתיבה, שעה ג' - שירה, שעה ד' - קריאה. וכן כל שש השעות. רק שתי שעות בשבוע קבעו לטיול... רק חצי ממספר הילדים לפניך, השאר - אומרת המורה - חולים. הנך מעיר את המורה על ריבוי שעות הלימודים המזיק לילדים, ועל זה תענך באנחה: 'מה לעשות? והם החפצים שבמשך שתי השנים שהתינוקות האלה מבקרים את גני הילדים ידעו לקרוא, לכתוב ולחשב ובכלל שיצאו מלומדים..."
- (2) ח"א זוטא, שדעתו על הישגיו של הגן הובאה לעיל, מוסיף: "הדגשתי את המילים 'מפיעי הלשון העברית' משום שלדאבוננו אין גני הילדים יכולים לתת יותר מזאת. את כל אותן המטרות של גני הילדים באירופה לא נוכל עוד להשיג בגני-בר".
- (3) הגננת שרה אפשטיין, שבאה לעבוד בגן הילדים ביפו, בו עבדה מקודם יוכבד בקמן (ראה לעיל, פרק א' סעיף 5), כותבת למרכז המורים במכתבה מיום ט"ז בכסלו תרס"ח, חודש אחרי בואה לגן הזה:¹⁴
- "השקפתי בכלל, שרכשתי במעט הימים האלה בגני, היא שלילית. לפי דעתי לא מילא הגן את תעודתו ולא התרומם בתוך מוסד חינוכי לאורו הגובה, שעליו צריך היה לעמוד. לא היתה תשומת לב יתרה להתפתחותו הגופנית והרוחנית

12 מצוטט לפי ספרו של א. כהן-רייס, מזכרונות איש ירושלים ע' 254.

13 ספר אוסישקין, ע' 160.

מ. אוסישקין, מראשי חוב"צ ויוזם אגודת המורים בא"י ביקר שלוש פעמים בא"י לפני מלחמת העולם הראשונה כדי לעמוד על מצבו של היישוב ולטפל בעניינים ארגוניים.

14 אף שרה אפשטיין כתבה את מכתבה בתשובה לפניית ועד חוב"צ אודסה למרכז המורים; אה"מ, תיק גני ילדים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

של הילד, שזוהי המטרה העיקרית של הגן. מוצאת אני את סיבת ההתרשלות במילוי המטרות האלה, כי לפי דעתי יש לגני הילדים שבארץ מטרה מוסכמת אחרת, והיא – תחית השפה העברית בפי הילדים... ובעת שהשפה בגן צריכה להיות רק אמצעי להתפתחות הילד, נעשתה היא אצלנו להמטרה העיקרית, ומאי-נורמליות זו יצא מה שיצא. כי העובדות בגן התרחקו מן המטרה החינוכית שיש לו, אולם לפי דעתי, יותר שהתרחקו מן המטרה העיקרית שהיתה צריכה להיות לגן, לא השיגו גם את המטרה העיקרית שהם הציגו להם – את תחית השפה! (ההדגשה שלי – י.א.) דלה היא בפיהם, יען כי מושגיהם דלים הם! כי חסרים הם את התנועה וההתפתחות הניתנת ע"י הרחבת המושגים, ושרק על ידם מתרחבת ומתעשרת בפיהם גם השפה."

4) גם י. עזריהו¹⁵ עומד על חסרון הגנים מבחינה פדגוגית, עיי"כ שלימוד הלשון העברית העומד שם כמטרה ראשית. גם לו ברור, שאין לימוד הלשון יכול להיות מטרה עיקרית בגיל זה.

5) מ' אוסישקין, שהתפעל מהישגי הגן בתחום השלטת הלשון העברית, מתיחס בדבריו המובאים לעיל גם לשאר מטרות הגן, וכאן שונה רוח דבריו לגמרי "מטרת הגנים – שלא יהיו הילדים לטורח בבית ושלא יתרוצצו ברחובות באבק ולכלוך, שיוציאו את זמנם בשיחות, בשירה, בהתעמלות ועיי"כ יתפתחו בגופם וברוחם, ואחרון אחרון – להחיות בפיהם את הלשון העברית. אלה הן תעודות-תיהם, אלא שהם מוציאים לפועל רק את הראשונה והשלישית, ואילו השניה נעדרת לגמרי. גנים ומשחקים אין אתה מוצא כאן, הוזה אומר – לא גנים הם, אלא בתי ספר עם שולחנות, ספסלים, ספרים ומחברות. הילדים עוסקים הרבה ב'לימוד' ויושבים צפופים בכיתות, משחקים והתעמלות אין להם זכר."

ניתוח העדויות והתעודות מעלה מסקנות אלה:

א. אין ספק, שהמשימות, שעמדו בפני גני הילדים, היו קשות ביותר; רבה היתה הפרובלמטיקה בתחום זה:

1) בכניסתו למכינה או לגן לא ידע הילד עברית בכלל. משפחתו לא דיברה בלשון זו וגם ברחוב לא קלט את צליליה. דיברה אליו עברית רק הגננת או העוזרת לגננת (בגנים שמשרה כזאת היתה קימת)¹⁶, וחלף זמן מסוים, עד שקבוצת הילדים החלה לשוחח בינה לבין עצמה עברית.

2) כמו ב'מכינות' כך גם בגני הילדים היתה המטרה העיקרית ללמד את הילד את הלשון העברית. מטרה זאת כפתה על הגננת להשתמש בדרכי הוראה דומות לאלה של בית הספר, שלא התאימו מבחינה פסיכולוגית ודידקטית לגיל הרך. ואכן, בולטות בתכנית הלימודים של מוסדות אלה שעות רבות של לימוד פור-מלי. המכתבים החוזרים של אגודת המורים מציגים תכנית כדלקמן:

בגני הילדים בחדרה מוקדשות מתוך עשרים שעות בשבוע בס"ה – שבע שעות לשיחות, שירים ומשחקים, שלוש שעות לקריאה, חמש שעות לכתביה וחמש שעות לחשבון.

בגן הילדים בכפר תבור לומדים לשון על פי הספרים "אוצר הלימוד" של גרזוב-סקי וגורדון, וכתב על פי ספרו של יחיאל¹⁷

15 י' אוורקובסקי, החינוך העברי בא"י, שם.

16 לכן חיפשו מארגני הגנים עוזרות היודעות עברית. ב'השקפה' מיום ב' חשון תרס"ד נתפרסמה מודעה בזה הלשון: גן הילדים העברי (בירושלים) מבקש משרתת היודעת לדבר עם הילדים עברית.

17 לפי מכתב חוזר סיון-תמוז תרס"ח.

בגן הילדים בראשון לציון לומדים קריאה וכתיבה שש שעות בשבוע, משמע - כל יום שעה אחת. הלימוד הוא מכני, הקריאה קודמת לכתיבה, האות נלמדת לפני לימוד התנועה ובנפרד ממנה¹⁸.

צורת ארגונם של מרבית הגנים דומה היתה לזו של בית הספר מבחינת תוכן הלימודים, המשמעת, ארגון מקומות הישיבה וכו'. בהתנגשות בין המטרה החי-נוכית של העשרת הנפש והמטרה הלאומית של הקניית הלשון העברית בקצב מהיר נצחה זו האחרונה. מטרה זאת הטביעה את חותמה על אי הטבעיות של חיי הגן.

3) באין טרמינולוגיה קבועה בתחומים הקשורים בגן הילדים בכלל ולמשחקי פרבל בפרט תרגמה כל גננת מונחים מגרמנית לפי הבנתה ולפי ידיעתה.

ב. מרכז אגודת המורים היה מודע לקשיים השונים של גני הילדים, והוא מינה עוד בתרס"ח ועדה לבדיקת המצב. י. אוזורקובסקי וד"ר נ. טורוב¹⁹ חברי הועדה, מתארים את המצב בירושלים ואת ההבדלים העצומים בין הגנים השונים²⁰.

1) בגן הילדים שליד בית הספר ע"ש א. דה-רוטשילד עושה המשמעת רושם כמעט של דיסציפלינה מיליטרית. נדרשות מהפעוטות "מנוחה" שלמה בשעת הלימוד. העומס של לימוד שתי שפות חדשות לילדים - עברית ואנגלית - גדול מדי.

2) בגנים שבבעלות "עזרה" קיים ליקוי אחר. אמנם פועלות כאן גננות מקצועיות, אך אין הן שולטות כהלכה בלשון העברית.

3) אין הגננות ועוזרותיהן מתייחסות אל הילדים בתום לב מספיק, ואינן מביאות אותם לידי עבודה עצמית. עם זאת קיימים הבדלים בין הגנים; בשעה שבאחד מהם יש מחלקה דומה מאד ל"חדר" ליטאי, הרי במחלקה אחרת נשמעים שירים ומשחקים.

מסקנתם של חברי הועדה היא, שרמת הגנים בא"י ירודה עדיין בהשוואה לגנים המתוקנים שבאירופה, והם מציעים חנוך הגננות בא"י גופא, כאחד התנאים הנחוצים להתקדמות בתחום זה.

ג. הישגיו העיקריים של הגן היו בתחום הקניית הלשון העברית לילדים ובאמצע-עותם גם למבוגרים. עם כל המלאכותיות שבדרך הקניית הלשון בגן, רבים היו הישגיו של מוסד זה בנידון. אף אם נסתייג מתאורי האידיאליזציה שב"השקפה" על רכישת העברית ע"י הילדים במשך שבועות מעטים, מתוך הנחה שתאורים נלהבים אלה נכתבו בהשמעת עצם החידוש של פעוטות מפטפטים עברית, כולט הישג שבהשג-תלטות העברית בגן. אין לשכוח, שהמלאכותיות בהחייאת הדיבור העברי לא היתה מיוחדת לגן הילדים בלבד; היתה זאת בעיה, שבה התלבטה תנועת התחייה העברית בכלל, וגן הילדים העברי כאחת משלוחותיה של תנועה זו לא יצא מכלל זה. עכ"פ נשתלטה הלשון העברית בכל הגנים עד למלחמת העולם הראשונה²¹.

ד. קיומה של אגודת מורים ארצית (שכללה את הגננות) ומרכזה אפשרו וסות כוח

18 לפי מכתב חוזר טבת-אדר תרס"ט.

19 י. אוזורקובסקי נולד בפולין ושימש שם כמורה בחדר מתוקן בגרודנא. בתרס"ח הוזמן ארצה לשמש מורה כרחובות. כעבור זמן מה הוזמן להורות בכית הספר לבנות ביפו. בתרס"ז נבחר לחבר מרכז המורים והיה בתפקיד זה ארבע שנים.
ד"ר ניסן טורוב נולד ברוסיה הלכנה, שימש עוד בחו"ל כמורה ומנהל בית ספר. עלה ארצה ב-1907 ונתמנה למנהל בית הספר לבנות ביפו. ייסד את כתב העת הפדגוגי "החינוך" בתר"ע והיה עורכו.

20 מכתב חוזר אב-אלול תרס"ח.

21 ראה דו"ח מועצת הגננות בתרע"ד המספר, כי אף בגן ב"ח בירושלים לא נותר זכר לצר-פתית באיתה שנה (מכתב חוזר ב' תרע"ד).

האדם הקיים בארץ בתחום זה. ממקומות ישוב שונים פנו למרכז זה בבקשה להפנות אליהם גננות, מתוך ידיעה, שזוהי הדרך הטובה ביותר להשיג כוח הוראה מתאים: אופינית פנייתו של אלטר וינברג, חבר ועד גן הילדים בטבריה אל מרכז המורים בחודש אדר תרע"א בבקשה לשלוח "מנהלת הגונה" לגן הילדים שבמקום, מכיון שהגננת הקבועה עמדה לעזוב את העיר. א. וינברג זה מוגדר ע"י המורה העברי בטבריה לייב יפה כ"יהודי מהטיפוס הישן", ואף על פי כן נאלץ גם הוא לפנות למרכז המורים ברצותו להשיג גננת.

ה. רעיון נחיצותו של הגן נשתלט בציבור העברי, ולכן הלך ונתרבה מספר הגנים. הדבר בא לידי ביטוי כמועצת הגננות הארצית בתרע"ד, בה השתתפו גננות ממרבית הישובים העבריים שבארץ.

ו. לא היתה אחידות בצורת ארגונם של הגנים ובמשטרם הפנימי. הדבר היה תלוי בהכשרת הגננות בכל מקום ובאופי הישוב. שינוי לטובה חל החל משנת תרע"א, עם שוב הגננות הראשונות היודעות עברית, שסימו את לימודיהן בברלין בבית פסטלוצי - פרבל, לשם נשלחו מן הארץ לקבל הכשרה. אז שונתה הצורה החיצונית של כיתת הגן והוכנסה שיטת הנושא, שכללה פעילות והסתכלות. בדרך זו היה קל יותר לילד לרכוש שמות לעצמים ולתופעות בהם נתקל, השיטה קלחה באופן טבעי יותר, וכך סייעה שיטה זו להקניית הלשון העברית בדרך טובה יותר, נוסף על היותה מתאימה לילד מבחינה פסיכולוגית.

חלה התקדמות מתמדת בציבור הגננות וברמת הדרישות של הציבור מן הגננות, החל מראשית המאה ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה²². העלאת הדרישות מהגננות השפיעה בהכרח על רמת הגנים, ואכן בדו"ח מועצת הגננות הנ"ל משתקף השיפור בתכנית העבודה של הגנים בכיוון למילוי תפקידם בהתפתחותם הכללית של הילדים, ולא רק בתחום הלשון.

22 הדרישות מהגננות הולכות ועולות. א. קרון, מנהל בית הספר ביבנאל, מבקש מהמרכז בה' תשרי תרע"ד לשלוח לו גננת שתוכל להורות גם בכיתות הנמוכות של בית הספר היסודי. הוא מוכן להציע למועמדת משכורת גבוהה יותר ותנאים טובים יותר, בתנאי שזאת תהיה גננת מוסמכת. כמו כן תינתן עוזרת לגננת זו, העיקר שתישלח ליבנאל גננת מ ת א י מ ה (אה"מ, תיק יבנאל).